

ВИКТОР САВИЋ
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Институт за српски језик САНУ
viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

ШТА ЈЕ ДУБРОВАЧКИ ГОВОР ДАО СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ (1852)?

Проширени резиме

На своме знаменитом путовању по „југозападним српским крајевима“ (1834–1835), Вук Караџић је највише времена провео у Дубровнику где је, за више од пет месеци, прикупио велики број њему до тада непознатих речи (више је прикупио само у Црној Гори). Запажања до којих је Вук дошао пресудно су утицала на његово схватање норме српскога језика – тек након овога искуства он се упустио у реактуелизацију старијих (али преживелих) језичких стања, нарочито у јекавском изговору, што је омогућило структурно усаглашавање сва три српска изговора и формулисање идеје „опћене правилности“. У раду нису разматрана питања утицаја дубровачкога говора на структуру Српскога рјечника (фонолошки план и организовање одредница) него питање обима, природе и историјског значаја лексичке грађе којом је обogaћен Српски рјечник, а тиме и општи српски књижевнојезички фонд. Јер, овај је речник по Вуковој замисли требало да представља поуздану основа за даљи развој српскога књижевног језика, а не обичан описни речник суме српских говора и дијалеката с којима се Вук непосредно (или уз помоћ сарадника) упознао. Дубровник је сâм по себи језички специфичан и значајан (в., пре свега, радове М. Решетара) – и у односу на шире херцеговачко залеђе и у односу на своју непосредну околину, која је тек у зрелом средњем веку постепено ушла у састав његове аутономне управе, тзв. Дубровачке републике. (Република се одржала до 1808. године.) Иако део источнохерцеговачког дијалекта, дубровачки говор је задржао и изградио неке особености, међу којима посебно место заузима богат и нешто другачији лексички репертоар, на различите начине вишеструко обрађиван (тзв. „илирски речници“, П. Будмани, Л. Зоре, М. Милас и др.). Вук је пребројао укупно 47.427 речи у другоме издању Српскога рјечника из 1852. године. У нашем истраживању, у дубровачке речи су се могле сврстати само оне које је Вук одредио као такве, ознаком „у Дубр.“. То још важи за неколицину речи без одговарајућег квалификатива, за које се по смислу или ширем контексту могло утврдити (или претпоставити с великом вероватноћом) да припадају Дубровнику – као и за оне за које је у Миласовој, раној анализи Вукова фонда с краја XIX века (релативно блиској Вукову времену), утврђено – или претпостављено – исто. По нашем бројању, сâм Вук је назначио за 1046 одредница да су из Дубровника, чему треба придружити још три испуштене а најављене одреднице, па се долази до сигурног броја од (најмање) 1049 одредница. Али, да би се утврдио реалан процентни удео, не може се директно овај број доводити у везу с бројем свих речи (тачније одредница) у Рјечнику. Мора се повести рачуна о структури речничких чланака у којима се дубровачке речи јављају – да ли су оне засноване само на дубровачким потврдама или на још неким. Ако су на још неким, треба најпре унутар таквих чланака одредити дубровачки удео, да би се, потом, сабрао у један број реалан дубровачки удео у свим речничким чланцима, а то је – 917,496 одредница. Тај број чини 1,93454% укупног лексичког фонда Рјечника. Још 15 целих чланака хипотетички се може приписати Дубровнику (→ 1064), односно 21 из градске околине (→ 1085), чиме се долази до најширег удела од 951,163 одредница, што представља 2,00553% укупног лексичког фонда. Матеј Милас

је довео у питање аутентичност неких Вукових записа, а за неке је с више или мање сигурности оспорио дубровачко порекло. У питању је 38 одредница. Када се и код њих дубровачки удео изрази разломачки, долазимо до броја од 918,997, односно 1,937708%. С умањењем или без њега, приближно, дакле, на сваких 50 речи у Рјечнику – једна је из Дубровника! Треба имати у виду да је Вук географски локализовао речи само по диференцијалном кључу. Оне које су шире заступљене, односно део су општега фонда – није географски издвајао. Подразумева се, стога, да се и у томе делу фонда налазе поједине речи из Дубровника – али ући им у траг није једноставно ни у овој прилици могуће; за неке то никада неће ни бити оствариво. Поред извесног броја грешака у локализацији, Вук је правио ситније грешке у бележењу, понекад и граматичком или значењском дефинисању речи. Није, међутим, била реткост да је Вук свесно интервенисао у акценатском систему, желећи да усагласи дубровачки изговор са својим изговором, тј. с моделом који је већ установио као основни у српском књижевном језику (тима донекле упрошћавајући или усавршавајући норму). Вук, наиме, није тежио прецизном дијалектолошком приказу, него богаћењу и заокруживању књижевнојезичког лексичког и уопште језичког система. Вуку је, дакле, пре свега било важно да је неку реч чуо у народном говору, али не и где (па су тако и све локализације за њега условне), и како је она стварно изговарана (јер ју је свакако пропуштао кроз филтер свога и општега језичког осећања). То значи да за њега лексика у Рјечнику више није ни била обична дијалекатска него је постајала бираном, књижевном.

Вук је довољно дуго времена провео у Дубровнику да се у броју од преко хиљаду посебних речи сакупио тематски разноврстан фонд, готово из свих домена човекова живота и његове интеракције с окружењем. Изненађујуће је, али Дубровник, заправо, највише даје Рјечнику обиљем назива везаних за биљни свет (више од 15% укупне дубровачке лексике). Очито да се Вук нарочито разумевао у ту област, и да га је то једнако привлачило и на новоме терену. Међутим, та лексика је вероватно прибирана у непосредној градској околини, а не у самоме Граду. Разноврсну групу чини мноштво глаголских ознака, бројнију од ботаничке номенклатуре, али без могућности унутрашњег чвршћег тематског повезивања осим општијега типа (радње, стања и збивања, или сл.). Ништа мање изненађење јесте у томе што из лексике поморства Вук доноси само четири одреднице општијега карактера, што је објашњиво Вуковим slabим занимањем за ту област. Ипак, Вук је доста лексике скупио која се односи на морске животиње, међу којима су најбројнији називи појединих врста риба, али од остале лексике која би се тицала мора – свега су две потврде. Дубровник је у историји савремене српске културе најзаслужнији због чињенице да је самим својим постојањем, као стари медитерански град ренесансног карактера, најстарији на словенском југу, оправдао Вуков избор народног језика (и то источнохерцеговачког типа) за основицу на којој је градио српски књижевни језик – будући да се изабрани језички образац столећима користио и развијао у урбаној, а не само руралној средини. И од све те славе дубровачке – у Српском речнику готово да нема локалне градске лексике која би се тицала градске инфраструктуре, објеката, институција, градскога начина живота у уском смислу речи. Ту су само две речи: архаизам *улица* – потврђен у истом значењу и другде, касније, али ипак различит од еквивалента у чакавском, и *шетница*, ознака ограниченога простора за шетање, својственога Граду опасаном зидинама, са скученим простором за своје житеље. Градски фонд се увећава називима одевних предмета, обуће и накита, најмање важним за постојање и функционисање његово, али очито најуочљивијим чиниоцима припадности градском становништву, толико препознатљивим да се изразом *стаџит клòбук*, забележеним касније, преносно означава 'претварање у грађанина' (прихватањем градске ношње, управо стављањем на

себе најкарактеристичнијег одевног предмета). Из прошлости је Вук прибележио и неколике називе који су се тицали административног уређења, односно лексике којом је означавана припадност различитим друштвеним слојевима, што има везе с опозицијом *град : село*, али се и прелива преко тих граница. Појам ‘пристојности’ (културног и култивисаног понашања) не може се ограничити само на Дубровник, али јесте карактеристика у Граду изграђенога менталитета још од времена ренесансе, столећима брушенога у малој, али цивилизованој средини – изражен неколиким врстама речи из једнога деривационог гнезда, придевским (*склађан*), прилошким (*склађно*) и именичким, апстрактнима (синонимима *складноћа* и *склађноћ*). У лексички материјалне културе не издваја се готово ништа што би се искључиво везивало за град, али та лексика је богата, баш као што у Рјечнику постоји и мноштво друге дубровачке лексике из различитих тематских кругова, на пример пољопривредна терминологија, кулинарска терминологија, називи особина и њихових носилаца, називи носилаца занимања и вршилаца радњи, називи црквених празника и народних обичаја, црквена лексика у ужем смислу речи, називи алата, оружја, музичких инструмената, предмета коришћених у медицини, називи болести и поремећених физиолошких стања, друштвених игара, називи из области економије и трговине, називи јединица мере, протока времена, временских прилика и атмосферских појава, појава у природи, облика рељефа итд. Колико је Вук дубински упознао дубровачки говор, види се и по томе да је у Рјечник укључио и лексику која припада децјем говору, односно говору одраслих када се обраћају деци или говоре о њима. На плану историје језика, вредности Рјечника доприносе историзми и архаизми донети из Дубровника. Речи које су већ у његову времену биле историзми сâм је Вук назначавао, а у идентификацију архаизама треба посебно проникнути. Дубровачки архаизми понекад имају и шири значај од српскога језичког, односно јужнословенског.

Вуков вишемесечни боравак у Дубровнику донео је обилне плодове за Вуково схватање језичкога система и лексички фонд књижевнога језика чије је изграђивање било у току. Дубровник је, дакле, много задужио и Вуков Српски рјечник из 1852. године и сâм српски књижевни језик, па тиме и савремену српску културу у целини.

Кључне речи: Дубровник, Вук Карацић, Српски рјечник (1852), лексика, лексикографија, српски језик, историја српскога језика

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. „О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик“, *Глас СКА*, LXXXII, Други разред 49 (1910), 101–243.
- Белић, А. „Дубровник и његово место у духовном развоју нашега народа.“ *Наш језик*, IV/1 (1935):
- Вук I: *Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечма*, Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, У Бечу: gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818.
- Вук II: *Српски рјечник, истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, У Бечу: у штампарији Јерменскога намастира, 1852.
- Вук 1836: Вук Стеф. Карацић. *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи*. На Цетињу: У Народној Штампарији, 1836.
- Даничић, Ђ. *Никољско јеванђеље*. Биоград: Државна штампарија, 1864.
- Зоре, Л. „Дубровачке туђинке.“ *Споменик СКА*, XXVI (1895): 1–26.

- Ивић, П. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Целокупна дела, II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001 [1956/1985].
- Ивић, П. *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој, I. Опишта разматрања и штокавско наречје*. Целокупна дела, III. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994 [1958].
- Кашић, Ј. „Градске речи у Вуковом Рјечнику.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XI/1 (1968): 147–178.
- Кашић, Ј. „О Српском рјечнику из 1852. године.“ *Српски рјечник (1852)*, II, Р–Ш. Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI. Београд: Просвета, 1986, 1481–1744.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*, Том 1, А–Ј. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.
- РДГ: М. Бојанић, Р. Тривунац. „Речник дубровачког говора.“ *Српски дијалектолошки зборник*, XLIX (2002), 1–458.
- Решетар, М. „Чакавщина у Дубровнику.“ *Нова Зета*, II (1890): 401–413.
- Решетар, М. *Бернардинов лекционар и његови дубровачки преписи*. Београд: СКА, 1933.
- Решетар, М. „Најстарији дубровачки говор.“ *Глас САН*, ССI, Одељење литературе и језика, н. с. I (1951), 1–47.
- Решетар, М. *Најстарија дубровачка проза*. Београд: САН, 1952.
- РКМД: Гл. Елезовић. *Речник косовско-метохиског дијалекта*, I–II. Београд: СКА, 1932–1935.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САН/САНУ – Институт за српскохрватски језик / Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска: 2007.
- Савић, В. „Лексички систем Вукових речника у светлости географских локализација.“ Научни састанак слависта у Вукове дане, 51/1, Београд, 2022, 327–342.
- Савић, В. „Морфолошки архаизми Српског рјечника из 1818. године.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 52/1 (2023): 43–51.
- Савић, В. *О западној грани српскословенске писмености*. Београд: Чигоја штампа, Институт за српски језик САНУ, 2025.
- Симић, Р. „Значај Вукова боравка у Дубровнику и Црној Гори за правце његових реформи српског књижевног језика.“ Вук Стефановић Караџић и Иво Андрић (или Андрић на Вуковом путу). *Zbornik radova*. Херцег Нови: СПКД „Просвјета“, 2014, 48–58.
- Стојановић, Љ. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића <26 окт. 1787, † 26 јан. 1864>*. Београд–Земун: Штампарија графичког завода „Макарије“, 1924.
- Фасмер I–IV: М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Пер. и допол. О. Н. Трубачева. Москва: Прогрес, 1986–1987 [1950–1958].
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, I–. Москва: Институт русского языка АН СССР / РАН, 1974–.
- Berk, C. A. *Y a-t-il un substrat čakavien dans la dialecte de Dubrovnik? Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate*, 'S-Gravenhage: Mouton & co, 1957.
- Brabec, I. „Die Mundart von Dubrovnik.“ *Die Welt der Slaven*, V/1 (1960): 45–61.
- Budmani, P. „Dubrovački dijalekat, kako se sada govori“, *Rad JAZU*, knj. LXV (1883), 155–179.
- Deanović, M. „O urbanom karakteru dubrovačkog leksika.“ *Forum*, 9–10 (septembar–oktobar 1967), 397–403.

- Derksen, R. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- ERHJ: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1–2. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- ESSJ: *Etimologický slovník jazyka staroslověnského*, 1–19. Praha: Československá akademie věd / Akademie věd České Republiky – Ústav slavistiky / Ústav pro jazyk český, 1989–2018.
- Gerersdorfer, V. „Romanizmi u dubrovačkom govoru.“ *Zadarska revija*, XXVII, za 1978 (1979): 1–19.
- HNJ: *Historija naroda Jugoslavije*, I. Zagreb: Školska knjiga, MCMLIII.
- Kašić, Z. „Govor Konavala.“ *Српски дијалектологици зборник*, XLI (1995), 241–396.
- Ligorio, O. „Fonemika dubrovačkoga govora.“ *Croatica et Slavica Iadertina*, VI (2010): 21–46.
- Lisac, J. *Hrvatska dijalektologija*, 1. *Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2003.
- Milas, M. „Ispravci dubrovačkih riječi u Vukovu rječniku.“ *Rad JAZU*, Knj. CXXXVI, Razredi Filologijsko-historijski i filozofijsko-juridički, L (1898), 223–248.
- NDR: D. Mladošić, M. Milošević, *Naški dubrovački rječnik*, Dubrovnik: Verbum publicum, 2011.
- Rešetar, M. *Der Štokavische Dialekt*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1907.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Skok I–IV: P. Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Tentor, M. „O dubrovačkom jeziku s leksičke strane.“ *Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti*. Milanu Rešetaru o 70^{oj} godišnjici života. Dubrovnik: Jadran, 1931, 449–445.